

Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Devleti Algılama Yordamları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of State Perception Procedures of the Right Wing Conservative Politicians in Turkey

Dr. Yaşar Suveren

Öz

Devletin nasıl tanımlandığı ve algılandığı, devlet olgusu karşısında nasıl konum alındığı siyasal düşünce ve ideolojilerin ayırt edilmesi ve anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Türkiye’de sağ siyaset geleneğinin devlete atfettiği önem ve değer söz konusu olduğunda bu geleneğin devlet tahayyülünü soruşturmak başlı başına ilgiye değer görünmektedir. Bir entite olarak devlet, sağ-muhafazakâr siyasetçilerin büyük çoğunluğu için oldukça önem ve değer verilen bir güç ve otorite kaynağı olarak görülmektedir. Meşru güç ve otoriteyi temsil eden devlet, oldukça çeşitlenen bir dizi mitolojik ad ve sıfat etrafında tanımlanmakta ve algılanmaktadır. Devlet tanımlanırken en sık müracaat edilen sıfat-mecaz onun “baba” oluşudur; yaygın kullanılan tipik tamlama ise “devlet baba”dır. Bu mecaza eşlik eden ayrılmaz bir başka önemli unsur ise “kutsallık” veya “kutsiyet”tir. Böylesi bir algı ve bununla ilintili devlet-otorite tasavvurunun sağ-muhafazakâr siyasetçiler nezdinde karşılık bulmasının, modern siyasetin siyasetçilerin önüne koyduğu güncel meselelerin tartışılması ve çözüm olasılıkları önünde ciddiye alınması gereken bir engel oluşturduğu görülmektedir. Mevcut makalenin üretilmesine zemin oluşturan çalışma Devlet Planlama Teşkilatı’nın Düzey II. kriterlerine göre Türkiye’yi temsil niteliğini haiz 13 il merkezinde 6 siyasi partiye (Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti, Anavatan Partisi ve Büyük Birlik Partisi) mensup toplam 126 siyasetçi ile yarı-yapılandırılmış bir soru formu eşliğinde, yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Muhafazakârlık, Sağ Siyaset, Devlet, Otorite

Abstract

How the state is described and perceived, and how the people position themselves with respect to the state is crucial to distinguish the political decisions and ideologies. When the importance and value attributed to the state by the right-wing politics is considered, it is especially important to examine the state imagination of this tradition. The state, as an asset area, is perceived by the vast majority of the right-conservative politicians as an essential and valuable source of power and authority. The state, which represents the legitimate power and authority, is defined and perceived through a wide variety of qualities, names and adjectives. When the state is described the most common adjective-metaphor is the “father” and another common description is “state father”. This is the most common paternalist metaphor that was used almost by the all politicians while promoting or criticizing the state. It might be mentioned that such a pre-modern understanding of history and the related state vision that has a response in the rightist-conservatist politicians is an important obstacle over the debates and solutions about the actual questions that modern politicians have to discuss. The field work of this article has been completed in 13 different cities of Turkey; with 126 politicians belong to 6 right wing-conservative parties with the semi-structured questionnaires and face-to-face interviews.

Keywords: Political Sociology, Conservatism, Right-Wing Politics, State, Authority

Giriş

Devletin nasıl tanımlandığı ve algılandığının, devlet olgusu karşısında nasıl konum alındığının siyasal düşünce ve ideolojilerin anlaşılması ve ayırt edilmesi bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Türkiye’de sağ-muhafazakâr siyaseti anlamak bakımından bu siyasi geleneğe mensup siyasetçilerin devlet-otorite ve devlet ile toplum arasındaki ilişkilere nasıl baktığının ortaya konulmasının Türkiye’deki siyasal yapı ve kültürü anlamlandırabilmek için kayda değer bir soruşturma alanı teşkil ettiği söylenebilir. Özellikle, Türkiye’de sağ siyaset ve düşünce geleneğinin devlete atfettiği önem, öncelik ve değer söz konusu olduğunda bu geleneğin devlet tahayyülünü soruşturmanın ise başlıbaşına ilgiye değer bir konu olduğu söylenmelidir. Öztan’ın da belirttiği üzere: “Türkiye’de ‘devlet’ kavramının ayrıcalıklı konumunu tahkim eden konvansiyonel politik gelenek ve bu geleneği uygulanabilir kılan bir siyasal kültür çerçevesi mevcuttur [...] Türkiye özelinde ülkenin siyasal yapılanması ve kültürü mercek altına alındığında ‘devletin kutsiyeti’ inancının ve ‘devlet baba’ tamlamasıyla özetlenen paternalist zihniyetin hatırı sayılır bir ağırlığa sahip olduğu sıkça dile getirilen bir olgudur” (Öztan, 2012, s.426).

Bu makalenin üretilmesine vesile olan doktora tez çalışması^{1,2} tasarlanırken yalın bir entite olarak doğrudan ‘devlet’ algısını soruşturmak hedeflenmemiştir. Öncelikli amaç tarihsel ve güncel siyasal bir bağlam içinde devlet-toplum ilişkilerinin nasıl algılandığı ve esas olarak da bu ilişkiselliğin cumhuriyet-modernleşme süreci içinde, sağ-muhafazakâr siyasetçilerce nasıl değerlendirildiği soruşturulmak istenmiştir. Temel amaç bu olmasına karşın alan çalışmasında, kendileriyle görüşülen siyasetçilere bir ‘açılış sorusu’ olarak yöneltilen, “devlet denildiğine aklınıza neler geliyor? Devleti nasıl tarif edersiniz?” sorusuna verilen yanıtlar, başlı başına “devlet” ve giderek “otorite” konusunun sorunsallaştırılmasını gerekli kılmıştır. Ayrıntılarına ileride değinileceği üzere, siyasetçilere yöneltilen ‘açılış sorusu’na verilen yanıtlar ‘devlet’ hakkında güçlü bir *mitolojik* söylem ve algının var-

lığına işaret etmekteydi. ‘Devlet’e ilişkin sağ siyaset geleneğinin gerek siyasal sosyalizasyonla edinilen gerekse de bu siyasi kültüre içkin tarih yazımı ve diğer pedagojik vasıtalarla içselleştirilerek yeniden üretildiği söylenebilecek, mitik bir algı ve imgeleme sahip olduğu söylenebilir.

Fakat öte yandan bu algının *modern zamanlarda* siyasal ve sosyolojik bakımdan bir önem taşıyıp taşımadığı başlangıçta bizim için birtakım muğlaklıklar taşımaktaydı. Ancak bu muğlaklığa karşın sözü edilen algının güncel siyasal durum ve koşullarla olan rabita ve bağlantısı belirginleştiği ölçüde, ortaya çıkan durumun önemli bir sosyolojik soruşturma alanı teşkil ettiği görülmüştür. Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda devletin nasıl tarif edildiği ve kavramın/olgunun zihinsel-bilişsel tezahürlerinin söyleme nasıl yansıdığı, (yapılıyorsa eğer) devletin sorunsallaştırılma yordamlarının neler olduğu bu makale çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır.

Veri ve Olguların Sunumu³

Bir varlık alanı (entite) olarak devlet, görüşülen sağ-muhafazakâr siyasetçilerin büyük çoğunluğu için oldukça önem ve değer verilen bir güç ve otorite kaynağı olarak görülmektedir. Meşru güç ve otoriteyi temsil eden devlet, çok çeşitli nitelik, ad ve sıfatlar etrafında tanımlanmakta ve algılanmaktadır. Devlet tanımlanırken en sık müracaat edilen sıfat-mecaz onun “baba” oluşudur; yaygın kullanılan tipik tamlama ise “devlet baba”dır. Hemen her siyasetçi tarafından yüceltilirken de yerilirken de kullanılan en yaygın kullanılan paternalist sıfat-mecaz budur. Bu mecaza eşlik eden ayrılmaz bir başka önemli nitelik ise devletin “kutsallığı” veya “kutsiyeti”dir.

Devlet, beşeri dünyada en meşru güç ve otorite kaynağıdır. Varlığı ‘kutsal’ olduğundan kararları ve tasarrufları sorgulanmamalıdır. Evde babanın kararları ve

- 1 Suveren, Y. (2013). *The Right Wing Conservative Politicians in Turkey: Ideological and Political Imaginations*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 2 Yazarın doktora tez çalışması, Doçent Doktor Mustafa Şen’in proje yürütücüsü olduğu ve TÜBİTAK’ın destek verdiği *Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili* (2010, Ankara; Proje No: 107K299), başlığını taşıyan bir araştırma projesinin niteliksel verilerine dayalı olarak üretilmiştir. Yazar, sözü edilen proje süresince bursiyer olarak TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir; bu vesileyle yazar kuruma teşekkür borçludur.

- 3 Mevcut makalenin üretilmesine zemin oluşturan alan çalışması Devlet Planlama Teşkilatı’nın Düzey II. kriterlerine göre Türkiye’yi temsil niteliğini haiz 13 il merkezinde 6 sağ-muhafazakâr siyasi partiye (Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Saadet Partisi, Demokrat Parti, Anavatan Partisi ve Büyük Birlik Partisi) mensup toplam 126 siyasetçi ile yarı-yapılandırılmış bir soru formu eşliğinde, yüz yüze görüşmeler yoluyla çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Makale içinde mülakatlardan alıntı yapılan siyasetçilerin kişisel verilerine araştırma etiği kuralları gözetilerek yer verilmemiş sadece mensup oldukları siyasi partilerin adları anılmıştır.

otoritesi nasıl herkes tarafından kabulleniliyorsa, eve benzetilen ülkenin güç ve otoritesini de ülkenin “baba” olan devlet temsil eder. O, “tıpkı bir baba gibi” ülkenin huzur, mutluluk ve güven kaynağıdır. Herkese eşit ve adil davranan devlete, herkes de destek ve taraftar olmalıdır. Devletin varlık sebebi millette, milletin varlık sebebi de devlettir; bu ikisinden birinin eksikliği diğerinin varoluşunu olanaksız kılar. Devlet toplumun ta kendisi hatta onun “teşkilatlanmış halidir”. Devlet olmazsa Türk milleti ne varlığını ne de yaşamını sürdürebilir. Devlet her zaman ve koşulda güçlü olmalıdır. Devlet gücünü toplumun “birliği ve bütünlüğünden” alır. “Devletler mücadelesi aslında milletler mücadelesi” olduğundan devlete *başkaldırmak* milletin varlığına da “ihanettir”. Türk milletinin en karakteristik vasfı, onun “devlet kurma yeteneği”dir. “Türkün beş-altı bin yıllık geçmişi” bu yeteneği cisimleştiren sayısız örnekler içermektedir. Bu vasıf ve yetenek “ebed müddet devlet” deyişinde anlam kazanır. “Milletin varlık sebebi” olarak görülen devlet her zaman *bireylerin* üstündedir. “Devletin varlığı, birliği ve bekası” söz konusu olduğunda *devlet*, her şeyden önce gelir.

Devlete yönelik bu tarif ve algılar gerçekleştirilen mülakatlarda dile getirilen ifadelere dayalı olarak derlenmiştir. Bu özetle yer alan ifade ve yargılar Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Demokrat Parti (DP) ve Büyük Birlik Parti’li (BBP) siyasetçilerin büyük ölçüde ortaklaşan tarif ve algılarını ve kısmen de Saadet Parti’li (SP) siyasetçilerin görüşlerini yansıtmaktadır. Güçlü bir eğilimi temsil ediyor olmasa da, bu özetle ifade ve görüşlerle ihtilaflı olan, bu ifadelere mesafeli tarif ve algılara da değinmek gerekiyor. Örneğin, devletin varlığı, gücü, otoritesi ve kutsallığı kabul edilmekle birlikte, ona atfedilen bu niteliklerinin eleştirildiği ve sorgulandığını da belirtmek gerekiyor. Devletin, otorite ve gücünün sınırlarının belirlenmesi gerektiğini, karar ve uygulamalarında adaleti ve eşitliği gözetmesini, ideoloji ve irade dayatmasını yanlış bulduğunu belirten anlatı ve eğilimler de söz konusudur. Fakat yinelemek pahasına bunun görüşülen siyasetçiler arasında güçlü bir eğilim olmadığı belirtmelidir.

Otorite ve Gücün Kaynağı Olarak “Kutsal Devlet Baba” veya Devlet Mitosu

Yukarıda da belirtildiği üzere, sağ-muhafazakâr siyasetçilerin çoğu, devleti tarif ederken ya tek başına “baba” ya da “devlet baba” mecazına başvurdu. Bu mecaza göre evin “reisi” olan babanın güç ve otoritesi

mutlaktır ve kararları sorguya açık değildir. Paternalist değerlerin hüküm sürdüğü evde aileyi temsil eden baba, evin tabii “reisidir” ve onun yegâne temsilcisidir. Ailenin kutsallığı devlete de yansıtılmakta ve ona sıklıkla *kutsiyet* atfedilmektedir. AKP’li bir siyasetçinin değerlendirmesine göre: “gelenekten ve tarihten gelen bir anlayışla bu ülke insanların devlete bakışı diğer milletlerden çok farklıdır”. “Bizim insanımız” devleti “baba” gibi görmektedir; “bir ailedeki baba neyse, devlet de odur, yani bir otoritedir. Dolayısıyla devlete karşı saygısızlık iyi değildir”. Toplum olduğu gibi kendisinin de devleti “baba” olarak gördüğünü belirten bir diğer AKP’li siyasetçiye göreyse Selçuklular da, Osmanlı da, cumhuriyeti de kuran güç, “devlet baba otoritesi”dir:

Nasıl bir evde baba her şeyi yapar, her şeyi söyler, gerekirse döver, gerekirse kızar ya! Kabul edelim veya etmeyelim bizdeki anlayış genellikle böyledir. Bu konuda rahmetli babam, ‘devlet ateş gibidir, çok uzaklaşırsan donarsın, çok yaklaşırsan yanarsın’ derdi. Bir de, devletin belli kuralları var, belli prensipleri var, prosedürleri var işlemesi için, var olabilmesi için. Onlara dokunmayacaksın, ellemeyeceksin. Neden? Bireylerin devlete gücü yetmez, bireysel olarak mücadele edenin devlete gücü yetmez, ama her zaman bireyin devletine de sahip çıkman lazım bana göre.

AKP’li bir diğer siyasetçi için ise “yasak koyabilen ama özgürlüğü de verebilen bir “organizasyon” olan devlet, “kutsaldır”. Devlet içinde yaşayan “aile bireyleri gibi” olduğumuz için: “devlet neyi emrederse biz onu uygulamak zorundayız, devlet neyi yasaklamışsa biz de o yasaklara uymak zorunluluğundayız; Osmanlı’da da “Türk Töresi”nde de *devlet olmazsa olmazdır zaten*.” Devletin “kutsi” olduğunu belirten bir diğer AKP’li siyasetçiye göre de “herkesin devlete taraf olması” gerekmektedir; vatandaş “yönlendiren, kalkındıran ve ona hizmet sunan devlet” aynı zamanda onun “güvenliğini ve namusunu teminat altına alan kutsal bir teşkilattır”. “Devlet baba” algısını yineleyen MHP’li bir siyasetçi için ise devlet:

[...] belki bağırabiliriz, kızabiliriz, dedim ya biz bayrağımızı, devletimizi babamızı sever gibi seviyoruz. Yani dövse de, aç da bıraksa, ne yaparsa yapsın, biz babamızı severiz. Ona da devlet baba deme nedenimiz budur zaten. [...] Hayır, bizde devlete isyan olmaz. Dediğim gibi babaya kızılmaz, dövse de, o babandır senin [...] Bu bir inanç meselesi, inanç, inanç. Yani inanıyorsun ki bu devlet senin, daima hoş görmek zorundasın onu. Ataya saygıya mecbursun.

Tarih sahnesinde “en çok devlet kuran” milletlerden birisinin Türkler olduğunu söyleyen MHP’li bir siyasetçiye göre:

[...] devlet bizim için çok önemli. Devlet bana göre baba olmalı. Baba da bütün evlatlarına eşit davranmalı, birine üvey birine öz olarak davranmamalı. Devlet elle tutulur, gözle görülür bir şey değil, onun için bu anlayış daha doğrusu devlet kademesinde görev yapan insanlar, önce devletin ne olduğunu o görev yapan insanlar bilecek, onu bildiği için de topluma hizmet ederken üvey, öz falan ayırmadan hizmetlerini böyle yapacaktır. Benim devletten anlayışım, kastım budur. Gerekli zaman da tabii kızar, ama gönlünü de alır. Benim devlet anlayışım böyle, devletin bir baba olduğuna inanıyorum.

Devletin baba figürü üzerinden tanımlandığı ve ona kutsiyet atfeden bu algılamalar onun “bekasının” ve “gücünün” de devamını zorunlu kılmaktadır. *Devlet her koşul ve zamanda var olmalıdır ki millet de varlığını devam ettirebilmeli.* Anlatılarda dile getirilen bu anlayışa göre devlet ve millet birbirini aynı anda var eden bir ikilik veya oluştur; devlet ve millet (veya toplum) *kendi başlarına var olamayan birer entitedirler.* Bu iki entite birbirini aynı anda mümkün kıldığı (veya yeniden ürettiği) içindir ki her ikisi de güçlü olmak durumundadır. Hem “kritik bir coğrafyada yaşadığımız için hem de milli birlik ve beraberliği sağlamak için devletin ve milletin hep güçlü kalması gerektiğini” düşünen bir AKP’li siyasetçi şunları dile getiriyor:

[...] Biz hakikaten öyle bir bölgede yaşıyoruz ki devlet olarak, hem Ortadoğu’ya yakın, hem Balkanlar var, bir taraftan Rusya’nın komşuyuz. Bu nedenle devletimizin çok güçlü olması lazım. Aynı şekilde ordumuzun da güçlü olması lazım. Biz böyle bir yapıdan geliyoruz, tarihimiz boyunca devletine sadık kalmış, devletiyle övünmüş, her türlü fedakârlığı göstermiş bir milletiz. Devlet söz konusu olduğunda, birey olarak üzerimize düşen neyse, bunlara uymamız gerek. Bunlara uyersak, devletimizin daha güçlü yerlere geleceğinden ben eminim. Devlet ve millet olarak karşılıklı sorumluluklarımız vardır; biri olmadan diğeri ayakta kalamaz.

Ülkücülerin devlete bakışında “devlet baba” anlayışının “daim” olduğunu ama bunun ötesinde devlete “derin bir hissi bağlılığın” da olduğunu hatta bunun “platonik bir aşk” gibi görülebileceğini belirten MHP’li bir siyasetçiye göreyse devlet, zaman zaman karar ve uygulamalarıyla yanlışlıklar yapsa ve bunlar ülkücülere “acı verse” de:

[...] Bizim için devlet her şeye rağmen kutsaldır. Tamam, nihayetinde onu bir baba olarak da görürüz. Size hissi gelebilir ama devlete bağlılığımız bir aşk gibidir. Bunu size ironik bir şekilde anlatayım, bizim devlete olan aşkımız platonik bir aşktır. Devlet bizim çok sevdiğimiz ama bize asla gereken sevgiyi vermeyen, aşkını

esirgeyen genç bir kız gibidir. Anlatabildim mi? Biz ona şiirler, mektuplar yazarız. Devlet bunları okur, gülümser... bakmaz yani. Ama koluna başka bir erkeği takar gider... Bu nasıl bir şey? İsyan edersiniz, kızsarsınız, belki içinizden küfür de edersiniz ama o sıra bir ezan okunur ve ezanın okunmasının burada bir devlet olması anlamına geldiği düşünürsünüz. O devlet olmasa, beğenmediğiniz, eleştirdiğiniz, kızdığınız, küftüğünüz devlet olmasa başımıza neler gelebileceğini düşünürsünüz. Ve bu ülkeden başka yerde yaşama şansız olmadığımı, başka bir yerde mutlu olamayacağınızı düşündüğünüz zaman da *yeniden* devleti sevmeye başlarsınız. Bu böyle bir şey, bu çok zor bir şeydir. Ama yine de severiz [devleti]. Yani devletin önemli olduğunu biliriz. Devlet bizim için önemlidir [...] Bunlar bizim aslında bu devlete olan sevgimizin ipuçlarıdır yani. Şu an için bizim camiamız içerisinde en beğenmediğimiz nokta devleti çok eleştirmek zorunda kalmamız. Gerçekten bu camiamızı da, beni de üzüyor.

Devletin ve milletin bekası için bu unsurların her zaman güçlü olması gerektiğini ifade eden MHP’li bir başka siyasetçiye göre her milletin ve devletin “var olma hakkı” vardır ve bunu “savunmak engellenemez”. Kendi siyasi anlayışının bunu “devlet-ebetmüddet” biçiminde “sloganlaştırdığını” söyleyen bu siyasetçiye göre:

[...] millet olarak siyaseten, kültür bakımından, ekonomik bakımdan güçlü, kudretli bir durumda olduğun zaman devlet de kendiliğinden ebet-müddet olacaktır zaten. Fakat ekonomi zayıf, dilin zayıf, kültürün zayıf, millet birliğin zayıf olup yıkıldıktan sonra istediğin kadar bağır Filistinliler gibi. Benim devletten anladığım budur.

Devletin önceliğine ve güçlü olması gerektiğine inanan DP’li bir siyasetçiye göre “milletsiz devlet olmaz, devlet de milletsiz olamaz”; bunlar birbirini tamamlayan ve bütünleyen unsurlardır fakat devlet her zaman güçlü olmalı ve bunu herkese hissettirmelidir:

Devlet dediğiniz soyut bir kavram zaten. Elbette devlet milletten ayrı bir kavram değil. Bunu ayırtmak asıl problemi yaratıyor diye düşünüyorum. Devlet kavramını bir tarafa koy, elbette onun yıpranmasına izin vermeyiz. Çünkü onun yıpranması direkt olarak milletin yıpranmasını gerektirecektir diye düşünüyorum [...] Türkün, biliyorsunuz üç bin yıl yazılı iki bini yazısız beş binlik yıllık tarihi var. Ve beş bin yıldır da devlet geleceği olan bir milletiz. Dolayısıyla Türklerin genlerinden gelen devlete bir kutsiyet addetme anlayışı zaten var. Bunu bir günde, iki günde silme şansız zaten yok.

SP’li bir siyasetçiye göre üzerinde yaşanılan toprakların edinmek için, “millet ve devlet bir arada, eğrisiyle

doğrusuyla büyük bir çaba sarf edilmiştir". Bu millet, "hem kendi hem de devletin *bekası* için canını, malını gözünü kırpmadan feda edebilmiştir ve bundan sonra da aynısını yapabilecek"tir.

Devlet ile milletin birbirini aynı anda var ettiği sıklıkla vurgulanmasına karşın 'bekâ' meselesi gündeme geldiğinde genellikle devlete, millet ve bireye nazaran öncelik atfedilmektedir. Bu anlayışta devletin varlığı, ulus ve birey karşısında zaman zaman oldukça abartılı sayılabilecek gerekçe ve anlatımlarla göz ardı edilmektedir. 'Ebed-müddet-devlet'in değişmez bir ilke olduğunu söyleyen MHP'li bir siyasetçiye göre "devleti sorgulamaya başladığınızda devletin bekası zarara uğrar ve bundan kaçınılmalıdır". Bu söylemin en dolaysız ve açık ifadesini BBP'li bir siyasetçinin anlatısında görmek mümkün:

Benim için devletim her şeyden öncedir; hani 'bir âlim öleceğine bin âlem ölsün' diye bir atasözümüz vardır ya. Âlimden kasıt devlettir. Şimdi devlet kavramı benim için kutsaldır. Yani ta 6000 yıllık bir tarihten bahsediyorum. Hükümetler, Aliler, Veliler çok önemli değildir. Bizim standart bir ömrümüz var; gelir, yaşar gideriz. Benim hayallerim, hülyalarım, sevdalarım ebedi bir rüya. Devlet ve millet, kıyamete kadar, dünya var oldukça var olmalı diye düşünüyorum. Bunun için de gerektiğinde acımasız olmasının gerekliliğine de onay veriyorum. Yani yeter ki Türkiye yaşasın. Yeter ki Türkiye Cumhuriyeti'ni, Türkün dünya arenasındaki yerini, varlığını var eden devlet yaşasın, ben yok olmaya razıyım. Kendime paye biçmiyorum, kendimi de o noktada sadece meselenin bir hizmetkârı olarak görüyorum, uşağı olarak görüyorum. O kutlu sevdanın bir değneği olmak istiyorum. Yani devlet çok kutsaldır, dinim kadar kutsaldır. Hatta benim dinim yokken devletim vardı, o kadar kutsaldır. Benim devletçilik anlayışında anama babama bile tavizim yoktur. Yani benim devletim öleceğine, babam ölsün derim ve bundan dolayı da Allah bana hesap sormaz diye düşünüyorum. Yani bir insanın babası için, anası için böyle düşünmesi ne kadar etiktir diye sorulabilir. Niye? Dinimde var bunun reçetesi. 'Eğer ananız babanız sizi bana şirk koşarsa' diyor, 'onları atmakta günah yoktur' diyor. Dinimiz böyle diyor, Allah böyle diyor, Allah'a şirk koşarsan. Yani hiçbir güç benim devlet anlayışımın üstünde değildir.

Başlangıçta da değinildiği üzere, zayıf bir eğilimi yansıtmaya karşın devletin kutsallığını ve onun bireylere önceliğini kabul etmeyen siyasetçilerden de söz edilmelidir. Örneğin MHP'li bir siyasetçiye göre devlet insanlara "hizmet etmekle" yükümlüdür: "devlet insan için var, kutsal devlet diye bir şey yok. Eğer insanlarını mutlu edemiyorsa, insanlarını bir yere yöneltemiyorsa, faydalı olamıyorsa orada bir sa-

katlık var"dır. AKP'li bir siyasetçiye göreyse "devlete kutsallık atfetmenin mümkünatı yoktur, kutsal olan dini değerlerimizdir. Ceberut ve zalim olan bir devlet nasıl kutsallaştırılabilir ki?". Devletin kutsallığını kabul etmekle birlikte devletin, *millet için* var olması gerektiğini dile getiren bir başka MHP'li siyasetçiye göre devlet "kutsal ve kurumsal bir çatıdır". Fakat bu çatı vatandaşlarına karşı adil ve şefkatli olmalı, kimseye hatta kendisini temsil eden kişi ve kurumlara bile imtiyazlı davranmamalıdır. "Devlet baba"dır diyen fakat ona "kutsiyet" atfetmediğini belirten DP'li bir siyasetçiye göre de, "hata yaptığında" devletin otoritesi sorgulanabilir.

Sağ-Muhafazakâr Gelenekteki Kısmi Farklılık: Milli Görüş ve Devlet Telakkisi

SP'li siyasetçilerin devlet konusunda diğer sağ-muhafazakâr siyasetçilerden farklı görüş ve değerlendirmelere sahip olduğu belirtilmelidir. Bir entite olarak devlet, SP'li siyasetçiler için önemini korusa da bu önemin kaynağı bizatihi devletin a priori yalın varlığı veya 'ontolojik statüsü' değil Sünni-İslami teolojinin "ulul emre itaat" düsturunda anlam kazanıyor görünmektedir. Sözcük anlamı emir vermek olan kavram, yönetime yetkinliğine sahip olanlara itaat etme anlamına gelmektedir. Kavram Kuran-ı Kerim'in Nisa Suresi'nin 59. Ayet'inde yer almaktadır: "Ey İman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulul emre (idarecilere) de itaat edin". "Ulul emr", İslami siyasal doktrin farklı kanatlarını temsil eden Şiiilik ve Sünnilikte farklı yorumlanmaktadır. Sünnilikte kavram çoğunlukla 'halife' veya yöneticiler biçiminde anlaşılırken; Şiiilikte ise kavramdan doğrudan siyasi otorite değil 'imamlar' anlaşılmaktadır (Lewis, 2007; Arkoun, 1999).

SP'li siyasetçilere göre devlet, bu ilkeyi temsil ettiği ve onun vazettiği ilkeye uyduğu ölçüde meşrudur. Bu ilkeye göre "en kötü otorite otoritesizlikten yeğdir". "Ulul emri" temsil ettiğine inanıldığı ölçüde devlete isyan ve başkaldırı söz konusu olamaz. Bu bağlamda SP'li siyasetçiler sıklıkla devlet ve hükümet arasındaki ayrıma dikkat çekmektedirler. Buna göre hükümet her zaman ve koşulda devleti temsil etmemektedir. Bu nedenle Kuran'a ve sünnete ters düşen uygulamalar yapan hükümetlere karşı çıkılabilir ve bu "meşru bir haktır". SP'li siyasetçilerin önemli bir kısmıysa devlete kutsallık atfetmemekte tam tersine bireyi "kutsal" saymaktadırlar.

SP'li siyasetçilerin çoğu, diğer sağ-muhafazakâr siyasetçilerin devlet, ulus ve bunlar arasındaki ilişkilerin

mahiyeti konularında onlarla farklılaşan görüş ve değerlendirmelere sahipler. Bunun Milli Görüş geleneğinin sahip olduğu İslamcı ideolojiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Kaynağını ve temel referanslarını Kuran ve sünnetten alan bu yaklaşımda devlet “ulul emr” ilkesi uyarınca önem taşıyan bir kurumu ifade etse de son kertede ona kutsallık atfedilmemektedir. Ümmet ve cemaate hizmetle yükümlü olan devlet bu bakımdan bir “aygıt”tan öte anlam taşımamaktadır. Milli Görüş geleneğinde bu anlayışın net ifadesinin “gardiyan değil garson devlet”te somutluk kazandığı söylenebilir. Kutsal olan devlet değil ümmeti veya cemaati oluşturan bireylerdir. Devlet, her unsura eşit hizmet sunmakla yükümlüdür. Devleti oluşturan farklı unsurlar söz konusu olabileceği için devletin bu unsurlara inanç ve ideoloji dayatması kabul edilemez bulunmaktadır. Teorik olarak bu yaklaşım devlete kutsallık atfetmeyi de mümkün kılmamaktadır. Devlet anlayışı böyle tarif edildiğinde devlet ile birey veya devlet ile ulus arasında da kurulması lazım gelen herhangi bir organik tasavvur, öncelik-sonralık ilişkisi kurulmamakta; devlet sadece millete hizmet etmekle yükümlü bir organizasyon olmaktadır. Kutsiyet atfedilmeyen devletin otorite ve meşruiyeti Kuran ve sünnetten uzaklaşıldığı ölçüde de eleştirilebilir görülmektedir. Hatta bu türden bir devlete isyan “farz” kılınabilmektedir. Ancak bu noktada kutsiyetin niteliğine ilişkin bir ayrıma vurgu yapmak gerekli görünüyor. Yalın bir entite olarak devlete kutsiyet atfedilmemesi devletin yüceltilmediği anlamına gelmeyebilir. Devlete dair bu tutum ona yönelik eleştirel bir mesafeden çok, Osmanlı’dan mülhem bir kavram olan “din-û devlet”⁴ telakkisinin bir yansıması olarak da okunabilir. Devlet ile millet (veya ümmet) bir bütünlüğü, tam bir örtüşmeyi işaret ettiği ölçüde “din- û devlet”, kutsallık atfı yapılmaksızın da yüceltilen bir doktriner (İslami) ideal ya da ilke olabilir. SP’li siyasetçilerin devlete ilişkin genel yaklaşımını yansıtan anlatısında SP’li bir siyasetçi şunları dile getiriyor:

Şimdi devlet, hükümet ya da rejim arasındaki farkı ya da nüansı mutlaka görmemiz lazım. Devlet bir toprak parçasında bulunan ülkemizdir. Topraksız, vatansız devlet olmaz. Devlet denen şey toprakla, bir coğrafyayla mutlaka tezahür etmelidir. Dolayısıyla devletler kalıcıdır, hükümetler ve rejimler geçici olabilirler. Devlet daimidir, toprak parçası kaldığı müddetçe devlet de

kalıcıdır. Sosyolojik olarak da bu böyle, ama hükümetler ayrı; bazıları hükümeti ve rejimi devlet olarak görüyorlar, bunu biz kabul etmiyoruz. Devlet ayrı şey, devletin yürütücüsü olan anlayış, fraksiyon, ideoloji, rejim hükümü ayrı şeydir. Dolayısıyla İslam literatürüne baktığımız zaman, İslam nokta-i nazarından baktığımız zaman, evet ulu’l emre itaat farzdır [...] Kuran’da emir var, itaat çok önemlidir. “Allah’a itaat edin, Resul’üne itaat edin ve sizden olan ulu’l emre itaat edin” deniliyor. Dolayısıyla ben itaat etmekle yükümlüyüm, ama kime? Benim inancımı çiğneyen, benim inancımı bunlar irticadır diyen, benim başörtülü kız kardeşimi üniversitelere almayan, benim çarşafı bacımı kara çarşaf diye, çağdışı elbise diye nitelendiren, faiz dünya gerçeği diyen, kumarhaneler kurmakla devlete gelir elde ettiren bir anlayışa ben asla itaat edemem ve asla onlara ulu’l emir sıfatını veremem. Ama yasalar gereğince, ama mevzuat gereğince, yasaların bana vermiş olduğu çerçevede onlara uyarım, uymak zorundayım. Fakat aslında ulu’l emir kavramı İslam devletiyle, İslam coğrafyasıyla yakından ilgili ve ilişkili bir olgudur, anlayıştır. Dolayısıyla İslam devletinin olmadığı, İslam hukukunun cari olmadığı toplumlarda elbet ulu’l emir kavramı ya da halife kavramı kullanılmayacaktır.

“Aslı” anlamıyla devleti aynı amaç ve tarihsel birlikteliği olan insanların bir araya gelerek oluşturduğu “çatı bir kurum” olarak tarif eden SP’li bir başka siyasetçiye göre Türkiye’de devlet, “milletin önünde yer alan bürokratik elitin bir oyuncaktır”. Oysa devlet herhangi bir seçkin zümrenin baskısının aracı değil millete hizmet eden ve herkese eşit mesafede duran bir organizasyon olmalıydı. Devletin ideolojik misyon dayatmasını ve toplum karşısındaki gücünü eleştiren SP’li bir başka siyasetçi ise şu değerlendirmelerde bulunuyor:

Devletin tarifini iyi koyamadığımız müddetçe sıkıntı çekiyoruz. Devlet dediğimiz hadise, neticede bir kurum, ama onu oluşturan şeyler de biziz. Fakat devlet bir ideolojik işlevi de beraberinde getirdi, yani insanları dönüştürmek isteyen bir kurum haline geldi. O ideolojik yapı olduğu müddetçe sıkıntılar da artıyor. Şimdi öyle bir çözüm buldular ki, devletin ceberut olması anlayışı Batı da geçerlidir. Bunu kabul ettiler, buna karşılık devlete karşı insanları, toplumları koruyabilmenin yollarını aramaya başladılar. Hâlbuki devlet, asgari anlamda, olması gereken anlamında halkıyla iç içe, halk tarafından idare edilen bir sistem olması gerekirdi. Fakat bunu başaramayınca bu sefer sivil toplumu devreye sokmaya çalıştılar. İşte anayasalar devreye girdi, anayasa aslında bizdeki gibi devleti koruyan değil de güçsüz olanı koruyan, halkı koruyan bir şey olması lazımdı. Fakat sonunda devlet öyle güçlü bir hale geldi ki, anayasayla kendini koruyan, sivil toplum kuruluşlarını da denetleyen bir kurum haline geldi.

4 Kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İnalçık, 1994).

Sağ Muhafazakârlık ve Devlet Mitinin Kökenine Dair

Buraya değin anlatılarda ortaya çıkan durumu dikkate alarak şu soruyu sormak gerekiyor; devlete dair söz konusu mitik algılamaların kaynağı nedir ve bu algı ve tahayyüller ne anlama gelmekte ve ne anlatmaktadır? Bu sorulara yanıt vermeden önce çok kısaca da olsa devlet mevhumuna yönelik siyaset kuramı veya felsefesinde devletin nasıl ele alındığına ilişkin bir not düşmekte fayda var. Siyaset felsefesinde devletin iki temel düzlemde ele alındığı söylenebilir. İlk yaklaşımda devlet, tarihsel ve olgusal bir gerçeklik olarak ele alınır. Buna göre devlet, ‘doğal’ bir oluşum değil; sosyo-ekonomik ve siyasal faktörlere göre tarihsel süreçte değişim gösteren örgütsel bir çerçevedir. Burada devlet, toplumların ihtiyaçlarına göre örgütlenme özellikleri, iktidar pratikleri ve meşruiyet esasları farklılık arz eden bir oluşumdur (Özta, 2010, s.426). Örneğin Cassirer bu eğilimi temsil eden düşünürlerdendir. Ona göre insanlık tarihinde devlet, mevcut formunda uygarlaşma sürecinin geç kalan bir ürünüdür. İnsan, bu toplumsal düzen formunu keşfetmeden önce, duygularını, isteklerini ve düşüncelerini anlamağa girişti. Böyle düzenlemeler ve sistemleştirilmeler, dilde, efsanede, dinde ve sanatta gerçekleştirildi. Eğer biz bir insan kuramı geliştirmek istiyorsak; siyaset yapıdan daha geniş olan bu temeli kabul etmeliyiz. Çünkü, ne kadar önemli olursa olsun devlet, her şey değildir” (Cassirer, 2005). İkinci felsefi yaklaşım ise devleti tarihsel değişiminden ve sosyolojik bağlamından bağımsızlaştırarak ‘metafizik bir unsur’ olarak değerlendirme eğilimindedir. Buna göre ‘devlet ezelden bu yana hep vardır ve insan toplulukları mevcut olduğu sürece hep de var olacaktır. Devletin ‘mitsel özellikler’ ile donatılması, çoğu zaman onu kategorik bir yanılmazlık/sorgulanamazlık zırhı ile kuşatmıştır (Özta, 2012, s.426). Bu eğilimi temsil eden en önemli filozof ise Hegel’dir. Ona göre devlet nesnel ahlak idesinin eylem halindeki gerçekliğidir, kendi kendini bilen ve düşünen ve bildiği için yapan tözsel iradedir. Devlet, örf ve adetlerde dolaysız olarak; bireyin kendilik bilincinde, bilgisinde ve etkinliğinde ise dolaylı olarak mevcuttur. Buna karşılık, birey de devlette, kendi öz içeriğine, ereğine ve etkinliğinin bir ürününe bağlanarak, onda kendi tözsel özgürlüğünü bulur (Hegel, 1991). Gerek siyasetçilerle yapılan mülakatların içerikleri gerekse de devleti ele alan ilgili felsefi literatüre bakıldığında burada sözü edilen devlete dair felsefi yaklaşımların izdüşümlerine rastlamak mümkün görünüyor. Özta’nın da belirttiği üzere: “Türkiye özelinde ülkenin siyasal yapılanması

ve kültürü mercek altına alındığında ‘devletin kutsiyeti’ inancının ve ‘devlet baba’ tamlamasıyla özetlenen paternalist zihniyetin hatırı sayılır bir ağırlığa sahip olduğu sıkça dile getirilen bir konudur” (Özta, 2012, s.426).

Türkiye’de gerek ulus-devlet’in inşası süreci gözetildiğinde gerekse de sağ-muhafazakar/milliyetçi düşünce söz konusu olduğunda milliyetçiliğin ve ideolojisinin devlet mevhumunu ele alırken son derece önem taşıyan konu başlıklarından olduğu aşikardır. Milliyetçilik literatüründe olguyu siyasal bir dönüşüm olarak ele alan yaklaşımların en fazla üzerinde durduğu konu ulusların -modern anlamda- oluşumunda siyasal örgütlenmenin aldığı yeni biçimleniştir (ulus-devlet). Bu bağlamda bağımsızlık, milli çıkarlar, hukuksal tabiiyet, vatandaşlık, uluslararası sistemdeki hukuksal gelişmeler, toplumsal mühendislik vb. gibi kavramlar üzerinde yoğunluğuna durulmuştur. Uluslaşma genellikle modernliğin siyasal ve hukuksal örgütlenmesinin bir ürünü ve yapılanma biçimi olarak nitelendirilir. Bu bağlamda, örneğin John Breuilly ‘bir siyaset biçimi olarak milliyetçilik’ten, Paul Brass ‘milliyetçiliğin seçkinlerce kullanımı’ndan, Eric Hobsbawm ‘icat edilen gelenekler’den söz eder (Özkırımlı, 1999). Öte yandan örneğin Ernest Gellner’e göre milliyetçilik ‘siyasi ve milli birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir’ ve modern çağa özgü bir olgudur (Gellner, 2008). Bu alandaki bir diğer önemli sosyal bilimci Benedict Anderson, milletin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım (artefact) türü olduğu düşüncesindedir. Anderson’a göre bu yapımları anlayabilmek için tarih içinde ne zaman ve nasıl doğduklarını, zaman içinde anlamlarının nasıl değiştiğini ve neden bugün böylesine güçlü bir duygusal meşruiyete sahip olduklarını çözümlememiz gerekir (Anderson, 1991). Ulusun ve devletin inşasının neredeyse iç içe geçtiği ve çeşitli görünüşleriyle milliyetçilik ideolojisinin Türkiye örneğinde devlet mitosunun tahkimi sürecinde ne denli önem taşıdığı ilgili literatürün sıklıkla vurguladığı bir konudur. Bu tartışmalara makale çerçevesinde ayrıntılarıyla değinmek mümkün olmasa da aşağıda, ulus devletin oluşumu sürecinde bizatihi devletin ideolojik ve pedagojik araçları kullanarak devlet mitosunu tahkim edilmesine değinmeye çalışacağız. Kuramsal olarak kısaca değindiğimiz bu ara değerlendirmeleri akılda tutarak yukarıdaki sorumuzu yineleyebiliriz: devlete dair söz konusu mitik algılamaların kaynağı nedir ve bu algı ve tahayyüller ne anlama gelmekte ve ne anlatmaktadır?

SP’li siyasetçilerin önemli bir kısmı dışarıda bırakılarak söylenirse, yukarıda yer verilen anlatıların ortaya koyduğu devlet ve otorite algısının pre-modern bir tarih kavrayışından türediği söylenebilir. Bu tarih kavrayışı ve algısında ideolojik-değer yönelimli bir tarih tasarımı ve yazımının güçlü bir etkiye sahip oluşu göze çarpıyor. Söz konusu algının yerleşiklik kazanmasında uluslaşma sürecinin pedagojik vasıtalarının (ders kitapları, haritalar vb.) son derece etkili olduğu ve içselleştirilerek günümüze aktarıldığı görülmektedir. Böylesi bir tarih ve bununla uyumlu devlet-otorite kavrayışının erken cumhuriyet döneminde ortaya konulan tarih tezleriyle, özellikle de “romantik” tarih tasarımının çok daha belirgin olduğu I. Türk Tarih Kongresi’nin (1932) tezleriyle (Türk Tarih Tezi) bağlantılı olduğu görülüyor. I. Kongrede Türk tarihinin idealleştirilmesi ve etnisist bir söylem egemenken, İkinci Kongreden (1937) 1950’lere kadar olan dönemde, ilk kongrede üzerinden atlanan Osmanlı tarihi daha fazla içeriliyor fakat yine de Devlet Mitos’unun tahkim edildiği görülüyor (Bora, 2006, ss.44-45). Genel hatlarıyla Türk Tarih Tezi, Türk ırkının bütün medeniyetlerin kurulmasında belirleyici ve merkezi bir rol oynadığı iddiasına dayanıyordu. Buna göre, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Çin, Girit, Hindistan, Roma’da kurulan medeniyetlerin kökeninde Türklerin Orta Asya’dan Doğu’ya, Batı’ya ve Güney’e göçleri bulunmaktadır (Copeaux, 1998, s.40). Tezin, süreç içinde birçok değişikliğe uğramasına ve revizyona⁵ tabi tutulmasına karşın esasta sahip olduğu etnisist vurgusunu muhafaza ettiği söylenebilir. Söz konusu tezde, Türklüğün çeşitli (‘üstün’) niteliklerine yönelik birçok unsur vurgulanmakla birlikte, devlet olgusuna yüklenen anlamın özel bir öneme sahip olduğu anlaşılıyor. Buna göre Türklerin en önemli vasıflarından birisi ‘devlet kurma’ yeteneğidir. Devlete ilişkin türetilen bu mitolojide: “Türk Devleti, objektif ve normatif değerlerin üzerinde yer alan, kendi kendini meşrulaştırmaya muktedir bir üstün varlıktır; Türk devleti, herhangi bir devlet değil, bizatihi bir niteliktir” (Bora, 2006, s.63). Tezin müelliflerinden Şemsettin Günaltay’ın liseler için yazdığı bir kitapta Türklerin devlet kurma yeteneğinin doğuştan varolan (fitri) bir özellik olduğu ileri sürülmektedir: “... Türkleri tarih sahnesine girdikleri zaman muntazam devletler kurmuş halde buluyoruz” (Günaltay, 1939, s.29’dan aktaran Behar, 1992, s.109). Tezin revizyonu süresince Türklerin tarih içinde kurmuş olduğu

devletlerin sayısının on iki ile yirmi arasında değiştiği görülmektedir (Behar, 1992, ss.109-110). Taşkın’a (2007, s.32) göre: “Devletin kutsallaştırılması, hem rasyonel olarak hem de etik tarihsel yolculuğun en mütakâmil oluşumu olarak evrenselleştirilmesi, Türkiye’deki milliyetçi-muhafazakâr anlayışın en ayırt edici vasıflarındandır”. Bora, “Milli Tarih ve Devlet Mitosu” başlıklı makalesinde “Türk Devleti” mitosunun unsurlarını on başlık altında inceler, bu unsurlar: 1. Devlet kuruculuk, 2. Türk devletleri arasında devamlılık, 3. Devletin kutsallığı, 4. Türk devletlerinin başından itibaren ‘milli devlet’ niteliği taşıması, 5. Merkezi/yetçi ve güçlü devlet geleneği, 6. Ordumillet, ordu-devlet, 7. “Devlet adamları”nın özel yeri, 8. Demokratik/halkçı ve “sosyal” devlet geleneği⁶, 9. Türk devletinin ‘cihanşümullüğü’ ve 10. Türk devletinin “pratikliği” ve “realistliği” (Bora, 2006, ss.45-63; Bora ve Can, 2004, ss.125-157). Alan araştırmamızın bulgularıyla Bora’nın yaptığı bu sınıflandırmanın beş tema etrafında örtüştüğü görülmektedir. Bora’nın da vurguladığı üzere, dikkat çekici olan bu yaklaşımların pre-modern niteliği, tarih dışılığı veya tutarsızlıkları (Bora, 2006, s.44) değil, tersine, tam da bu niteliklerine rağmen, en azından sağ-muhafazakâr siyasetçilerce, söz konusu yaklaşımların bu denli kabul görmesi, güncelliğini sürdürmesi ve bu yanı sıra da içselleştirilmiş oluşudur. Bora, Mitos’un bu niteliğini doğrudan doğruya *güncel devlet* mitosunun inşasına dönük bir pratik olarak yorumluyor: “gerek devletin “sahibi” kabul edilen “çekirdek devlet” kurumlarının, başta TSK/MGK’nın ideolojisinde, gerekse ilk-orta öğretimde ve popüler tarih algısında, bütünlüklü bir şekilde vazedilmese de Türk Tarih Tezinin temel kaziyeleri geçerliliğini koruyor. Ayrıca, resmi tarihten ayrılan Türkçü-Turancı ve milliyetçi-muhafazakâr tarih mitolojileri de, hem tematik yönünden hem de temel karakteristik kalıplar yönünden aynı anlayışı sürdürmüşlerdir” (Bora, 2006, ss.44-45). Türk Tarih Tezinin ve önermelerinin ırkçılık vb. sınırlı bir tematik çerçeveye sıkıştırılmasına ve tezin apolojetik okumalarla geçiştirilmesine yönelik yaptığı uyarısında Yeğen, (1996, ss.19-24 ve 1999, ss.190-191) tezin, modern Türkiye siyasetindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular: “modern, milli ve merkezi bir idari-politik entitenin inşasının asli bir unsuru olan milli kimliğin tahayyül edilme faaliyetindeki oluşsal elemanlarından biri olmuş bulunan Türk Tarih Tezini, Türkiye siyasi tarihinde bir kaza anı olarak ni-

5 Türk Tarih Tezi’nin zaman içinde uğradığı ‘tashih’ ve ‘revizyon’ları, teze yönelik eleştiri, tutarsızlıklar ve bunların ayrıntılı bir analizi için bkz. (Behar, 1992).

6 Kalkınma söylemi ile Türk sağ-muhafazakarlığında devletin yüceltilmesi konularındaki bağ ve ilişkiye dair dikkat çeken önemli bir çalışma için bkz. (Turan, 2012).

teleminin mümkünatı yoktur” (Yeğen, 1996, s.23). Bir kez daha vurgulamak gerekirse, devlet ve otorite bağlamında, sözü edilen tez’in taşıdığı anlam ve önem onun güncelle olan uyum ve ilişkisellikte olduğu söylenebilir.

Yukarıda yer verilen anlatılarda ortaya çıkan algı ve tarifler temel alındığında, devlete yüklenen anlam ve işlev, ona atfedilen kutsallık, organik devlet-ulus tahayyülleri ve devlet ile ulus arasında tesis edilen ilişki mantığının aynı zamanda otoriter-faşizan eğilimleri yansıttığı da söylenebilir. Muhafazakâr ideolojinin otoriter tasavvurlarla ilişkisini vurgulayan İnce’ye (2010, s.19) göre:

“siyasal otoriteye karşı sorgusuz sualsiz bir bağlılık içinde, disiplin ve itaat temelinde gelişecek olan davranışlarda ve tavırlardaki kararlılık, insanların kendi yaşamlarını denetleyen becerilerini geliştirecek bir bilinci doğrudan etkileyecektir. Böylesi bir yaşam anlayışı için gerekli olan hareket ettirici güç, gelecekte güçlü devlet olma, güçlü devlet ve ulus beklentisini taşıma ya da otoriter ve total devlete olan inancın desteklenmesi yoluyla, gerçeğin mistik resimlenmesine gerek duyar”.

Faşizmi homojen, tutarlı ve bütünlüklü bir ideoloji olarak (Breuer, 2010, s.7; Heywood, 2007; Eatwell ve O’Sullivan, 1993) ele almak her ne kadar mümkün görünmese de, onun devlet-otorite ve ulus tasavvurlarını asgari düzeyde benzeş kılan bir takım niteliklerinden söz edilebilir. Otoriteye verilen önem bu niteliklerden biridir. Faşistler otoriteyi sıra dışı yetenekli bir birey tarafından sahip olunan kişisel liderliğin veya karizmanın alameti olarak kabul ederler. Böylesi bir otorite, mutlak ve sorgulanamazdır veya öyle olmalıdır (Heywood, 2007, s.271). Anlatılarda ortaya çıktığı kadarıyla otoriteyi temsil eden en önemli figürün devlet olduğu görülmektedir. Yine anlatılarda belirlediği biçimiyle, devlet karşısında bireye, hatta devletin bekası söz konusu olduğunda, ulusa atfedilen rol de talidir; bireyin varlığı ve iradesi devletin tasarruflarına bağlıdır. Bu durumun da faşist ideolojinin nitelikleriyle uyumlu olduğu söylenebilir. Mussolini ve Gentile için faşist devlet bilinçli bir oluşumdur ve kendine özgü bir iradesi vardır. Bu nedenle ahlaki bir bağlamda tanımlanabilir. Devletin varlığı yalnızca bireyin haklarının bastırılmasını vurgulamaz. O, “insanların fiziksel görünüşlerini bile dönüştürebilecek”tir. Mussolini’nin mottosu sayılabilecek bir ifadeyle: “devletin içerisindeki her şey, devlete karşı hiçbir şey, devletin dışında hiçbir şey” (Mussolini, 1968, ss.39-40, aktaran Sternhell, 1994,

s.250). Bir ideoloji olarak faşizmin milliyetçilik, ulus ve ırk tahayyülünde herhangi bir türdeşlikten söz etmek mümkün görünmüyor. Heywood’un da belirttiği üzere faşizm türlerinin tamamı ırkçılık içermez ve her ırkçı da faşist değildir. Tarihsel-ampirik bir olgu-durum olarak, Türk sağ-muhafazakarlığının bir bileşeni olan milliyetçiliğin soy faşist bir ideolojik pozisyona yakınlığından söz edilebilirse de (Özdoğan, 2001; Önen, 2005; Maksudyan, 2005) onu, burada ifade edilen anlamıyla -ırkçı- faşist saymak aşırı bir iddia olacaktır ancak yine de paralellikler dikkat çekicidir. Parla’nın (1989) önerdiği biçimiyle Türk sağını (ve solunun çeşitli türevlerini) faşizme açık bir ideoloji olarak “korporatist-solidarist” nitelikleriyle değerlendirmek yerinde bir öneri sayılabilir. Örneğin, ulusu organik bir bütünlük olarak gören korporatizm ile faşizmin toplum kavrayışı arasında radikal bir farklılıktan söz etmek zor görünüyor. ‘Tanımı gereği sağ bir ideoloji ve dünya görüşü’ olan korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür (Parla, 1989, ss.7-54). Ancak içerdiği faşizan ve otoriter eğilimlere karşın Türk sağ-muhafazakâr siyasetçilerini ve geleneğini tümüyle bu niteliği ile değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Faşizm, devleti ve otoriteyi kutsamasına, yüceltmesine karşın salt bu niteliğine indirgenemeyecek de bir ideolojidir. Vurgulamak istediğimiz aralarındaki koşutluklar ve benzerliklerdir.

Otoritenin ve onu temsil eden devletin mitolojik alımlanışı, daha önce de değinildiği üzere, salt arkaik-tarihsel veya kazai-arazi bir anlatı olmakla sınırlı kalmayıp *güncele* de sirayet etmekte ve bu algı yeniden ve yeniden-üretilme⁷ potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu yeniden-üretim de kendiliğinden değil uluslaşma sürecinden kaynaklandığı ve bu süreçte ulus-devletin uyguladığı belirli “ulusal-pedagojik” (Açıkel, 2002) stratejiler sonucu mümkün olabildiği söylenebilir. Açıkel’e göre:

“ulusçuluk, bireylerin anlam-dünyalarını şekillendiren başat özdeşleşme ve içselleştirme referanslarını yeniden yaratan başat ideolojik önkabul haline gelmekle kalmaz, aynı zamanda siyasal toplumsallaşmanın da temel yörengesi haline gelir. Ulus-devlet, bir yandan teritoryal egemenliği, diğer yandan da siyasal-bürokratik araçlar yardımıyla toplum üzerindeki egemenliğini perçinler. Kitlelerin psiko-sosyal donanımlarını ulusal idealleri

7 Söz konusu yeniden-üretim tesadüfi olmadığını ve kuşaklara aktarımını bir süreklilik olarak Türk-İslam Sentezi ideolojisi üzerinden okul kitapları bağlamında analiz eden önemli bir çalışma için bkz. (Copeaux, 1998).

gerçekleştirecek şekilde biçimlendirir; yeni meşruiyet-özdeşleşme alanı içinde bütün kaynaklarını sevk ve idare eder. Bu gelişme, yeni bir devlet-eksenli *toplumsallaşma* sürecinin doğuşuna işaret eder” (Açıkel, 2002, s.118).

Yine aynı yerde Açıkel’in belirttiği üzere Türkiye’de Ziya Gökalp’le başlayan ve otuzların Kemalist devrimleriyle somutlaşarak devam eden, ellilerden itibaren sağ-popülist renklere bürünerek dönüşen ve yetmişlerden itibaren yarı-resmi korporatist faşist renkler kazanmaya başlayan ulusçuluk deneyimleri, devletin resmi ideolojisine şekil vermenin yanı sıra, yeni toplumsallaşma biçimlerinin ortaya çıkışına da işaret eder (Açıkel, 2002, s.118). Devlet imgesinin kökense kaynağı her ne kadar mitik öge ve referanslara dayalı olsa da: “ulusçu imgelemin başarısı büyük ölçüde *modern öncesi ve moderni*, grup psikolojisi ve akli, ve *cemaat ve toplum* arasındaki geçişliliği sağlamasına borçludur [...] ulus devlet, kendi mitolojisini yaratarak ve toplumu zihinsel-psikolojik olarak devletin bürokratik hakikat söylemine bağlı kılarak; bir tür ulusçu kolektivist ütopya ile dayanışma ve alturizm eğilimlerini besleyerek var olabilir” (Açıkel, 2002, s.121).

Genel bir eğilim olarak tarihin ve burada dile getirilen tarih anlayışıyla uyumlu olarak beliren devletin-otoritenin mitolojik bir biçimde tasavvur edilmesinin ne anlamı bulunmaktadır? Yukarıdaki anlatılara atıfla altı çizilecek noktalara bakılacak olursa; böylesi bir pre-modern veya “icad edilen” tarih anlayışının ve bununla ilintili devlet-otorite tasavvurunun sağ-muhafazakâr siyasetçiler nezdinde karşılık bulmasının, modern siyasetin siyasetçilerin önüne koyduğu güncel meselelerin tartışılması ve çözüm olasılıkları önünde ciddiye alınması gereken (ideolojik) bir engel oluşturduğu söylenebilir. Bu, salt sağ-muhafazakâr siyasetçileri değil aynı zamanda söz konusu geleneğe destek sunan kitlelerin tutumları için de göz önünde bulundurulması gereken bir durum sayılabilir. “Tarihin siyasetin hizmetine” (Taşkın, 2007, ss.60-61 ve ss.135-174) bu denli ideolojik bir yükü koşulması basitçe teorik bir yanılsamanın veya sapmanın ötesinde pratik siyasal karşılıkları olabilen bir alan sayılmalıdır.

Araştırmanın sınırları içinde kalarak belirtmek gerekirse, sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin önemli bir hattını (AKP-MHP-DP) kesen bu mitik tarih-devlet-otorite anlayışının yerleşiklik kazanmasında hem resmi tarih anlayışının hem de, belki de ondan daha fazla, resmi tarih anlayışıyla salınımlı-gerilimli veya

ona zaman zaman eklenilebilen Türk-İslam sentezi ideolojisinin payını vurgulamak elzem görünüyor. Sentez’in güncel siyasi bir tasarım-proje olarak hegemonik tutunumundan söz etmek mümkün olmasa da geriye bıraktığı ideolojik-zihinsel mirasın belirli bir süreklilik içinde evrilerek günümüze aktarıldığı söylenebilir. Üstelik bu miras yukarıda anılan hattın bir unsuruna değil tümüne birden çeşitli derece ve boyutlarıyla sirayet etmiş görünmektedir. Copeaux (1998, ss.307-308) tarafından “sağ, muhafazakâr ve milliyetçi bir akım” olarak tanımlanan Sentezi, belirli bir siyasi partiyle açıkça birleştirmek de mümkün değildir. Ancak, SP’nin, en azından siyasetçilerinin söyleminde, bu hattın içinde doğrudan yer almaması onun tarihi-devleti modern-rasyonel bir tarzda okuyor olmasından ziyade sahip olduğu islamcı ideolojinin bütüncül (holistic) ve kapsayıcı doğasıyla bağlantılı görmek gerekiyor. Nihai olarak, İslami telos ile milliyetçiliğin, sentez söylemi hilafına uyuşmayacağı açıktır. Fakat buna karşın, Milli Görüş geleneğinin de tarihe-devlete-otoriteye bakarken, sözü edilen hatla benzer bir zihinsel tutumdan uzak olmadığı söylenebilir; farklılık söylemi-ideolojiyi kuran öğelere yapılan vurguda belirginleşmektedir.

Otoriter-faşizan bir zihniyetin içselleştirilebilmesini göstermesi bakımından da yukarıda sözü edilen devlet algısının önem taşıdığı söylenebilir. “Baba”da cisimleşen otorite figürü ve ona olan bağlılık hem toplumsal-siyasal hem de bireysel olarak otoriteyle olan ilişkinin anlaşılması bakımından önemli bir unsur olarak görünüyor. Bunu bir semptom olarak adlandırmak mümkünse eğer, bu semptomun politik-psikanalitik tezahürleri de söz konusudur. Bu tezahürleri “ulusal pedagoji” kavramsallaştırması ile okuyan Açıkel’e göre (2002, ss.133-136):

“ulusal özdeşleşme aynı zamanda bir kişilik sorunu olarak kurgulanır. Ulusal pedagoji, ilkel toplulukların totemleriyle ve kabile sembollerıyla özdeşleşmesine benzer biçimde, kitleleri devletleriyle, törenleriyle, tarihleriyle ve liderleriyle özdeşleştirir. [...] Ulusun ailenin bir tür *ikamesi* olarak ortaya çıkmaya başladığı noktada; devlet de zımni olarak yurttaşlarını adlandırma-çağırma imtiyazına sahip olan bir paternal figür olarak ortaya çıkacaktır. [...] Çok uzaklardan getirilen bir mitolojik mirasın bugünün koşullarında yeniden üretebilmenin koşulu ulusal törenlerin kolektif hafızayı yönlendirmesidir [...] Uluslaşmak, bürokratik aygıtların gözetiminde pedagojik-ideolojik süreçlerden geçerek, otoriter bir ego-ideali karşısında kaotik bir bireysellikten sınırlamak ve ulus-devletin beklentilerine uygun biçimde toplumsallaşmak demektir”.

Uluslaşma sürecinde bürokratik-merkezi devlet aygıtının pedagojik-ideolojik müdahalelerinin (Tarih tezleri, ders kitapları, mitik sembollerin üretimi ve bunlara tapınç, törensellikler vs. aracılığıyla) otoriter-faşizan eğilimlere yataklık etmesini, Açıkel'in belirttiği toplumsallaşma sürecinden bağımsız değerlendirilmemesi gerekiyor. Nitekim söz konusu eğilimlerin hem siyasal tarihte hem de gündelik hayatta siyasal gönderim ve sembolleri de kapsayarak siyasal kıyım ve linç girişimleri⁸ biçiminde tezahür edebildiği de vakıdır. Ataerkilliğin, erkeklik söyleminin, militarizmin ve sair zihniyetlerin yeniden-üretimi ve anlaşılması bakımından devletin ve otoritenin bu denli yüceltilişinin ciddiye alınması gereken siyasal-toplumsal ve sosyal bilimsel^{9,10,11} bir soruna işaret ettiği söylenmelidir. Fakat bunu salt sağ-muhafazakâr gelenek değil sol addedilen kişi-yapı ve kurumlar için de soruşturulması ilgi çekici olacaktır.

Cumhuriyet Rejimi ve Temsil Ettiği Devlet Algısı

Yukarıda da tartışıldığı üzere salt bir entite-varlık alanı olarak devlet ve onun temsil ettiği otorite, sağ-muhafazakâr siyasetçilerce büyük ölçüde olumlanır ve yüceltilirken cumhuriyetin kuruluşu ile somutluk kazanan devlet ve onun temsil ettiği otorite, değer ve ilkeler ise kayda değer ölçüde eleştiriye tabi tu-

tulmaktadır. Bu bize göre dikkat çekici bir paradoks veya gerilime işaret etmektedir. Ayrıntılarına aşağıda değinileceği üzere devlete yönelik eleştirel mesafe bizatihi onun ontolojik-normatif varlığına yönelmekten ziyade cumhuriyetin modernleşme ideolojisinin ve onun devlet merkezliliğinin (kültüralist) eleştirisiyle sınırlı olduğu söylenebilir. Bu anlamda eleştirilen ve karşı çıkılan devlet, bir dizi ad ve sıfatlarla birlikte anılmakta veya nitelenmektedir. Aşağıdaki tabloda mülakatlardan derlenen devlet, cumhuriyet ve rejimi-ne yönelik ad, sıfat ve çağrışımlara yer verilmektedir.

Tablonun ortaya koyduğu devlet-otorite temsili ile başlangıçtaki ortaya çıkan devlet temsili arasındaki radikal mesafe gerçekten dramatik bir farklılığa işaret etmektedir. Tabloda yer alan nitelendirmeler, herhangi bir bağlamdan kopuk yalın halinin bile cumhuriyeti temsil ettiği düşünülen devlete yönelik, sağ-muhafazakâr çevreler için kayda değer bir algısal çerçeve sunduğu söylenebilir. Cumhuriyet süreci ve onun modernleşme pratikleri söz konusu olduğunda devlete yöneltilen eleştirilerde “devletin kutsiyeti”nden söz edilmemekte, “baba” vasfına göndermede bulunulmamakta veya deyim yerindeyse bir “öz baba”dan beklenmeyecek tavır ve tutumlar takındığı ölçüde *babaya* karşı çıkılmaktadır. Yine deyim yerindeyse devlet nezdinde muhafazakâr kitlelerin (veya milletin-halkın-vatandaşın) “üvey evlat¹²” konumuna getirilmesinden şikâyet edilmektedir. Daha önce görüldüğü üzere, mutlak bir entite olarak ‘devlet’ yüceltilirken cumhuriyetle özdeşleştirilen devletin kıyasıya eleştirilmesinin çeşitli neden ve gerekçeleri olmalıdır. Bunun ilk dolaysız nedeninin, sağ-muhafazakârlığın devlet ve iktidar tahayyülüyle bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Devletin mitik nitelikli algılanışı ile yeni rejimde tecessüm eden devlet algısı arasındaki farkın iktidara/güce olan mesafe ile ilişkili olduğu söylenebilir. Sağ-muhafazakârlık devlet iktidarına yaklaşabildiği ve onu massedebildiği sürece ona yönelen eleştirinin ve mesafenin dilinin de yumuşamakta ve giderek olumlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet boyunca sağ-muhafazakâr geleneğin muhalif olduğu rejime yönelik radikal bir tavır veya eylemlilik geliştirememiş olması göz önün-

8 Linç mantığı ve ‘pratiği’nin “Milli Refleks” söylemi üzerinden kitleleri nasıl seferber ettiğini ele alan iki çalışma için bkz. (Bora, 2008a; 2008b).

9 Bunu salt otoriteryan-faşizan eğilimlerin kökenini belirlemek veya anlamak için değil Türkiye’nin siyasal-toplumsal kültürüne ilişkin yapısal bir durumun tezahürü olarak da ele almak gerekli görünüyor. Bu alandaki boşluğa-eksikliğe dikkat çeken bir değerlendirme için bkz. (Açıkel, 2002).

10 Otoriteryanizmi ve otoriter sürekliliği salt ‘devlet’e ve onunla ilişkili bir duruma indirgemenin zaafına değinen Ahmet Çiğdem yerinde bir uyarıda bulunuyor: “[...] bütün eleştirel enerjiyi devlete yoğunlaştırmak tersinden başka tür bir *étatisme*’ye zihinsel yatkınlık doğurmaktadır. Buna karşılık, toplumun kendisinde otorite uğraklarına direnebilmeyi mümkün kılacak bir insanlık ideali barındırmasına ilişkin herhangi bir emarenin, bir emare olarak bile anlamı yoktur. Toplumsal bütünü bütün uğraklarına, özellikle kişilik yapılarına, aileye ve kültürel değerlere sinmiş bulunan otoriteryanizm izleklerini daha mikro düzeyde çözümlenecek çalışmalar [...] otorite pratiklerinin nasıl süreklilik kazandığını gösterecek, böylece otoriter sürekliliğin aynı zamanda ve mutlaka toplumun omurgası üzerinden yürüdüğünü anlamamıza katkıda bulunacaktır” (Çiğdem, 2001, s.23).

11 Konuyu Türk muhafazakârlığı bağlamında “paternalizm” kavramı üzerinden analiz eden önemli bir çalışma için bkz. (Öğün, 2003).

12 “Üvey evlat” bizim önerdiğimiz bir metafordur. Sağ-muhafazakâr geleneğin bizatihi kendi ürettiği metafor veya imgelem ile kıyaslandığında, önerimizin son derece naiv kaldığı söylenmelidir. Bu bağlamda, Necip Fazıl Kısakürek’in “Sakarya Türküsü” isimli şiiri istisnai bir sembolik önem ve değere sahiptir. Bu şiirde ifadesini bulan söz konusu imgelemin, “mazlumluk söylemi” üzerinden fenomenolojik-psikanalitik bir analizi için bkz. (Açıkel, 1996).

Tablo 1. Cumhuriyet Sürecinde Devlete Yönelik Ad, Sıfat ve Çağrışımlar

1.	2.	3.
Korku	Statüko	Jakoben
Tabu	İstiklal Mahkemeleri	Darbe
Baskı	Tek Adam	İttihat ve Terakki
Yasak	Millî Şef	Jön Türk zihniyeti
Ceberut	Tek Parti	Tepeden inme
Zulmeden	Jandarma	Dayatmacı
Horlayıcı	Polis	Toplumsal mühendislik
Prangaya vuran	Vali	Topluma Rağmen
İstibdat	Kaymakam	Sivil oligarşik bir sistem
Tahakküm	Muhtar	Rest çeken
İtaat	Vergi Memuru	Elit
Cunta	Bürokrasi	Soğuk
Engelleyici		Uzak
Baskı aracı		Yabancı
Otoriter		
Tedbir		

de bulundurulduğunda bu tespit de bir bakıma geçerlilik kazanmaktadır. Taşkın'ın milliyetçi-muhafazakâr entelejensiya üzerine olan çalışmasında da vurguladığı üzere milliyetçi-muhafazakârlık, muhalifken bile devlette konumlanmıştır, “millî kültürün yeniden ihyası ana projesinde” millet bileşenlerine değil devlete yaslanma tercihiyle bulunmuştur (Taşkın, 2007, ss.58-61). Bu tercih, milliyetçi-muhafazakârlığın: “devleti ele geçirme ve siyaseti devlet kurumları etrafında cereyan eden bir seçkinler arası mücadele olarak algılamasının da nedenidir” (Taşkın, 2007, s.61).

Sonuç

Sağ ve muhafazakâr kimliğe sahip siyasetçilerle yapılan mülakatların ortaya koyduğu üzere, söz konusu siyasetçiler arasında devletin algılanması ve alınışındaki en temel öge devlet temsiline ilişkin mitik bir söyleme sahip oluşlarıdır. Bu algılayışta devlet yüceltilerek her türlü eleştiri ve mesafeden azade kılınmaktadır. Devlete yönelik bu kavrayışın modern bir siyaset tasavvurundan uzak olduğu ise aşikâr görünmektedir. Ancak sorun tek başına devletin ve otoritenin modern niteliklerden yoksun oluşu ile ilgili bir algılayış değildir. Sorun mitolojilerden beslenen böyle bir algının günümüz modern hayatında siyasetçilerin zihninde yaygın bir geçerliliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Modern toplumun ve ondan bağdaşık olmayan modern yaşamın karmaşıklığı ve çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, bu çeşitlilik ve karmaşıklık kavrayarak hareket edebilen bir

devlet ve siyaset tasarımına sahip olmak gerekmektedir. Modern toplumun sorunlarının çözümünün sözü edilen algı etrafında çözümlenebilmesi veya aşılabilmesi ise mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, siyasetin taşıyıcısı ve üreticisi olan siyasetçilerin söz konusu algı ve perspektiflerini eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutarak daha gerçekçi ve rasyonel tasarımlar üretebilmeleri gerekli görünmektedir.

Kaynakça

- Açıkel, F. (1996). Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi. *Toplum ve Bilim*, 70, 153-196.
- Açıkel, F. (2002). Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi. Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* içinde (s.117-139). İstanbul: İletişim.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Arkoun, M. (1999). *İslam Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Metis.
- Behar, E., B. (1992). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa.
- Bora, T. (2006). *Medeniyet Kaybı Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, İstanbul: Birikim.

- Bora, T. (2008a). Türkiye'nin "Kriz İdaresi" Yöntemi: Milli Refleks ve Linç Orjisi, *Birikim Dergisi*, 116, 9-14.
- Bora, T. (2008b). *Türkiye'nin Linç Rejimi*, İstanbul: Birikim.
- Bora, T., Can, K., (2004). *Devlet ve Kuzgun 1990'lardan 2000'lere MHP*, İstanbul: İletişim.
- Breuer, S. (2010). *Milliyetçilikler ve Faşizm Fransa, İtalya ve Almanya Örnekleri*, İstanbul: İletişim.
- Cassirer, E. (2005). *Devlet Efsanesi*, İstanbul: Say.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Çiğdem, A. (2001). *Taşra Epiği "Türk" İdeolojileri ve İslamcılık*, İstanbul: Birikim.
- Eatwell, R., O'Sullivan, N. (1989). *The Nature of the Right American and European Politics and Political Thought since 1789*, London: Twayne Publishers.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: Hil.
- Hegel, G. F. W. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, İstanbul: Sosyal
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres.
- İnalçık, H. (1994). Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet. *İslâmiyat*, I/4, 135-142.
- İnce, H.,O. (2010). *Muhafazakâr İdeoloji Din-Siyaset*, İstanbul: Alan.
- Lewis, B. (2007). *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Ankara: Phoenix.
- Maksudyan, N. (2005). *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*, İstanbul: Metis.
- Öğün, S., S. (2003). Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri. Ahmet Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Muhafazakârlık* içinde (ss.539-582). İstanbul: İletişim.
- Önen, N. (2005). *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim.
- Özdoğan, G., G. (2001). *"Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İstanbul: İletişim.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal
- Öztan, G., G. (2012), Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair. İ.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan (Ed.), *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (ss.425-458). İstanbul: İletişim.
- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim.
- Sternhell, Z. (1994). Faşizm. David Miller (Ed.), *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, içinde (1. Baskı. Cilt 1, ss.247-251). Ankara: Ümit.
- Suveren, Y. (2013). *The Right Wing Conservative Politicians in Turkey: Ideological and Political Imaginations*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim.
- Turan,Ö. (2012), Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayii: Türk Sağı ve Kalkınma. İ.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan (Ed.), *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (ss.459-485). İstanbul: İletişim.
- Yeğen, M. (1996). Türk Tarih Tezi ve Tarih Yazımı. *Mürekkep Dergisi*, 6, 19-24.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim.